

CULTURA CRIȘ ÎN CENTRUL MUNTENIEI *

(Pe baza săpăturilor arheologice de la Tîrșorul Vechi)

Săpăturile arheologice sistematice, întreprinse în ultimii ani la Tîrșorul Vechi (9 km SV de orașul Ploiești), au scos la lumină mărturia prezenței în centrul Munteniei a unuia dintre cele mai vechi orizonturi neolitice din țara noastră — cultura Criș¹.

Urmele acestei culturi se grupează pe panta leneșă din stînga pîriului Leaot, fiind interceptate fie ca răspîndiri, în cele mai multe din secțiunile practicate în 1958, fie sub forma unor complexe închise (gropi), al căror caracter urmează să-l precizăm mai jos². Rămășițe mai bogate se găsesc doar în gropi și în imediata lor vecinătate, în rest, materialele Criș apar răzleț, la adîncimi variabile³, fără a constitui un strat cultural mai consistent (fig. 1).

Dintre descoperirile care se referă la această cultură, atenția noastră a fost atrasă în mod deosebit de două gropi care reprezintă două locuințe parțial adîncite în pămînt (semibordele)⁴.

Groapa primului semibordei avea în plan forma ovală neregulată, amintind forma de inimă, cu axul mare (orientat NV — SE) de 3,26 m și cel mic de 2,00 m. Fundul său plat, cu neînsemnate neregularități, ușor înclinat spre SE, urmînd panta, se afla la 0,65 m de la nivelul actual de călcare și între 0,25 m și 0,45 m de la nivelul săpării sale, în raport cu înclinarea străveche a terenului.

* Comunicare ținută la Conferința arheologică națională organizată de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. între 15—21 mai 1961. *Anexa* a fost îmbogățită cu noi descoperiri efectuate în vara și toamna anului 1961.

¹ D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu și V. I. Teodorescu, *Șantierul arheologic Tîrșor*, în *Materiale*, VII, p. 633—635 (partea redactată de Victor I. Teodorescu).

² Materiale de tip Criș au fost întîlnite, în strat, în următoarele secțiuni efectuate în 1958: I A3, I A4, I A5, I A6 și în casele A3 și A4, iar complexe Criș au fost descoperite în S I A4 (bordeiul 2) și S I A5 — C A4 (bordeiul 1). Săpăturile au fost efectuate după cum urmează: S I A4 — M. D. Matei; S I A5 — Gh. Diaconu; S I A6 — N. Constantinescu; S I A3, C A4 și porțiunea din S I A5 în care intră bordeiul Criș 1 — Victor I. Teodorescu. (Vezi și *anexa*, punctul 9).

³ După situația din teren a fiecărui șant (cf. *ibidem*, p. 632—635 și fig. 2).

⁴ Vezi și *anexa*, punctul 9 (Tîrșorul Vechi), cu cel de-al treilea bordel.

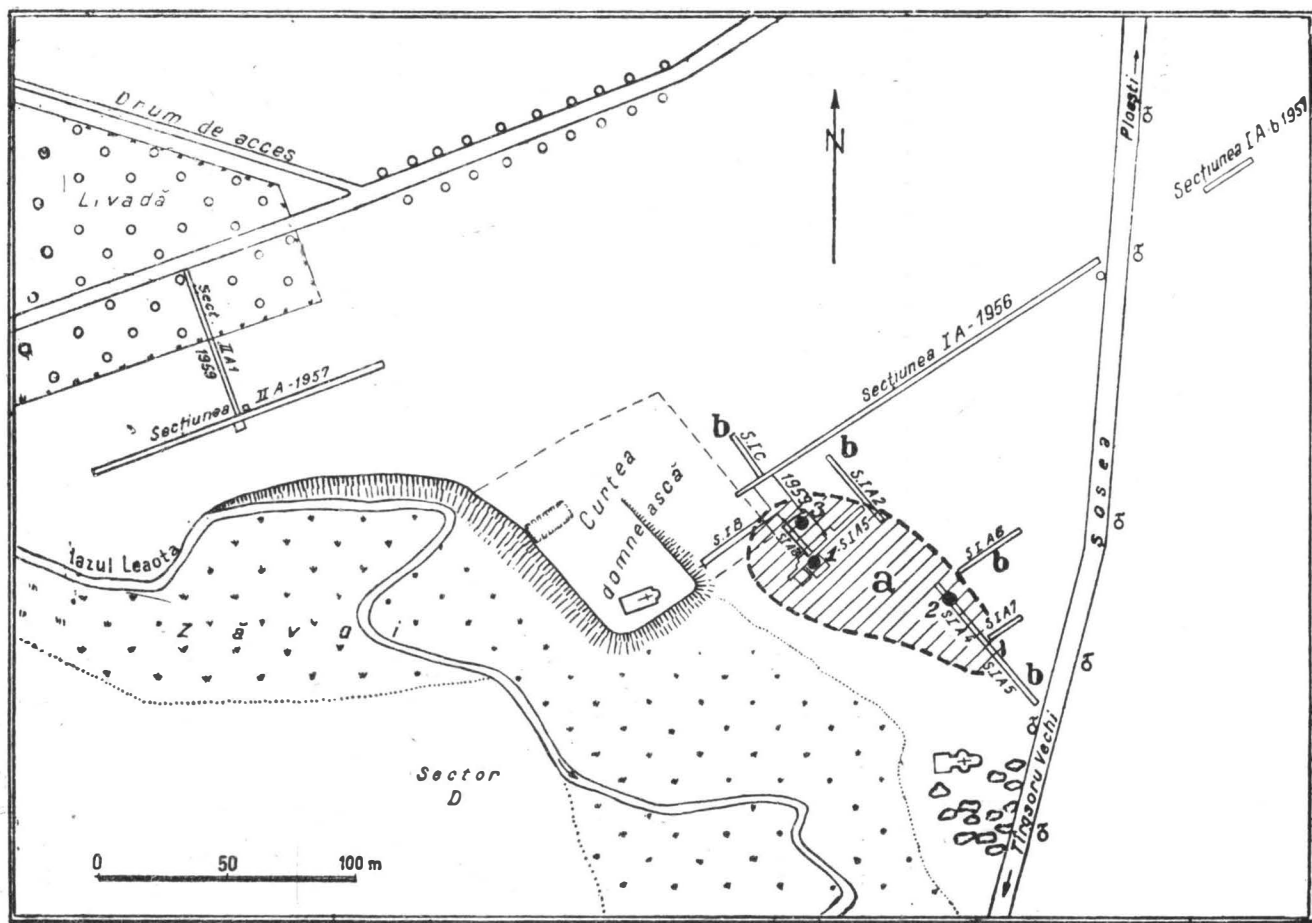

Fig. 1. — Tirgșor. Planul general al așezării. a, aria probabilă a locuirii Criș-Starčevo ; 1, 2, 3, semibordele Criș-Starčevo ; b, șanțuri de cercetare.

În interiorul semibordeiului, în partea de NV, la o distanță de 0,40 m de marginea lui s-a constatat în plan și secțiune o mică albiere rotundă, cu diametrul de 0,42 m, coborînd de la nivelul podelei cu 7—8 cm. În preajma ei, dar mai ales în ea, s-au găsit pietre arse, nenumărate fragmente de pă-

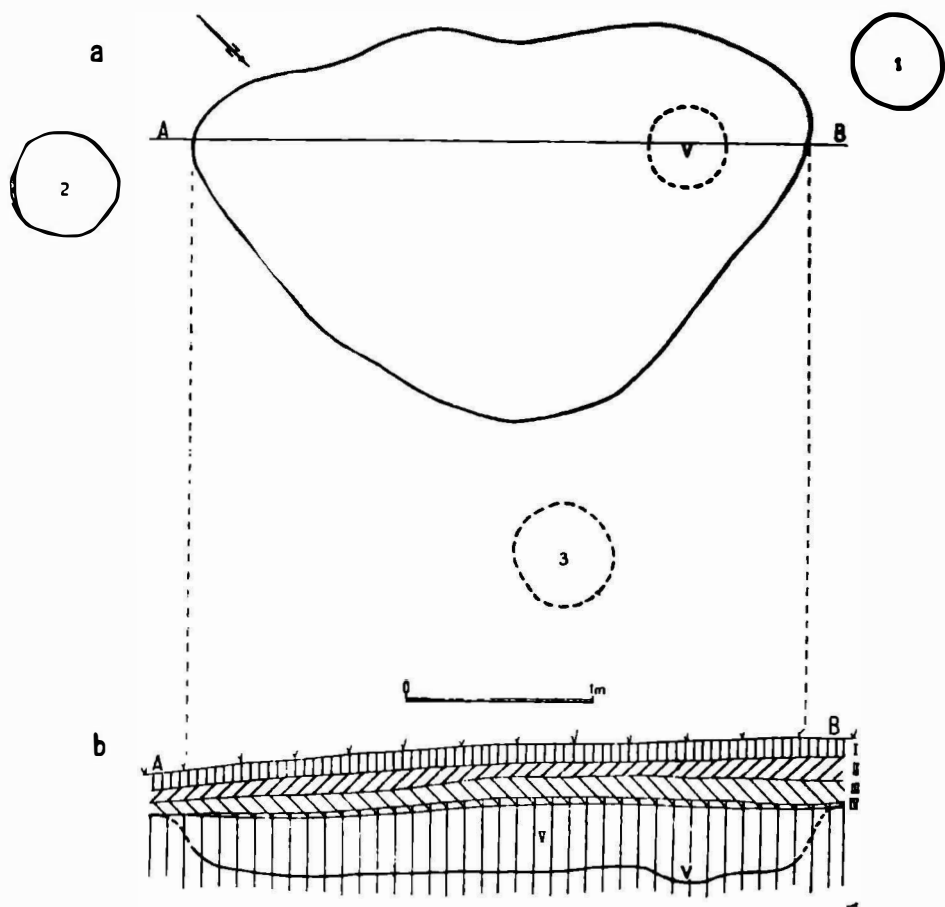

Fig. 2. — *Tlrgșor*. Semibordeiul Criș nr. 1. a, plan; 1, 2, 3, gropi de par; v, vatră; b, secțiune; I, strat pământ arabil; II, strat medieval; III, strat Boian (Inceputul fazei Giulești); IV, nivel de interferență, cu microlite, Boian-Dudești-Criș; V, umplutura bordeiului aparținînd culturii Criș; v, vatră.

mînt ars (fără amestec de pleavă), cărbuni, oscioare de animale, așchii de silex și foarte multe cioburi. În cîteva locuri, chiar pe fundul ei, se păstrau mici porțiuni de arsură *in situ*, puternic degradate de intemperii. Probabil că această albiere din lăuntrul bordeiului este vatra sa (fig. 2). În afară, la cele două extremități ale diametrului mare al semibordeiului, la circa 0,40 m de limita sa, au fost depistate două mici gropi, puțin adînci.

O intervenție asemănătoare a fost sesizată la marginea de NNE a locuinței însă aici nu i s-a putut preciza limita. Probabil că cele trei deranjamente exterioare bordeiului trebuie puse în legătură cu trei mici scobituri practicate în pământ pentru a se sprijini în ele căpriorii unui eventual acoperiș de tip „surlă” (fig. 2a).

Inventarul semibordeiului 1 cuprinde — în afara nenumăratelor fragmente ceramice — așchii și unelte de silex și cuarțit, nuclee de silex, bucăți de gresie de dimensiuni reduse, un fragment de figurină antropomorfă, un rest dintr-un obiect de lut de formă evasicilindrică, un altul oval și oase de animale, deosebi dinți de rumegătoare mari și mici.

Slabele urme de incendiu remarcate în legătură cu această locuință, dar mai ales lipsa chirpiciului ars ne permit să presupunem caracterul destul de sumar al construcției sale.

Semibordeiul Criș nr. 2, nu a putut fi cercetat în condiții optime fiind distrus în cea mai mare parte de câteva gropi din perioada romană și feudală. S-a putut stabili totuși că groapa lui are adâncimea de 0,35—0,40 m (socotit de la nivelul săpării) și că unul din axele sale, probabil cel mare, este de 6,35 m. O anumită porțiune din semibordei a rămas necercetată sub taluzul secțiunii prin care a fost identificat. În umplutura gropii bordeiului 2 au fost găsite fragmente ceramice, așchii și unelte din silex și cuarțit, un nucleu și un percutor — ambele din silex.

Tot din vremea locuirii Criș datează și câteva gropi gospodărești.

Cele mai reprezentative și mai numeroase resturi ale culturii Criș la Tîrșor le înfățișează ceramica. Deși găsită în stare fragmentară și puternic corodată, ea manifestă îndeobște elementele general-comune ceramicii din marea arie culturală Starčevo-Criș-Kremikovei¹.

Lutul din care au fost confecționate vasele cuprinde o cantitate mai mare sau mai mică de pleavă de cereale; cîteodată, urmele acestora abia pot fi observate, datorită micimii și rarității lor, iar în două-trei cazuri sînt cu totul absente, pleava fiind înlocuită cu nisip fin. Întotdeauna miezul fragmentelor ceramice este negru, iar straturile superficiale roșcate, realizate prin aplicarea, atît în interiorul cît și în exteriorul vasului, a unui strat de barbotină grosolană — mai rar — sau — mai des — a unei materii fine, de culoare roșie, azi ștersă aproape complet. În ciuda coroziei, pe multe dintre cioburi se mai păstrează urmele lustruirii. Se știe că tocmai o asemenea ceramică, cu fond roșu (sau de altă culoare) lustruit, este împodobită cu pictura caracteristică culturii Criș², la Tîrșor însă nu s-a descoperit nici un fragment de vas pictat, situație care poate fi explicată prin profunda alterare a ceramicii de către acizii solului.

Pe baza fragmentelor ceramice, se pot defini cu probabilitate și formele olăriei Criș de la Tîrșor (în ordinea frecvenței lor): boluri semi-

¹ VI. Milojević, *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 19; Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *Acta Arch. Carpathica*, I, 2, Varșovia, 1959, pl. II; Ida Kutzian, *A Körös-Kulture*, în *Diss Pann*, II, 23, Budapesta, 1944, passim; Draga Arandjelović-Garašanin, *Starčevska Kultura*, Ljubljana, 1954, passim.

² Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 177.

sferice¹ (fig. 3/13 ; 4/3) ; vase, probabil globulare, cu fundul îngroșat și profilat² (fig. 3/2—5) ; vase cu pedestal circular scund³ (fig. 3/1 ; 6/7) ; vase piri-forme sau ușor bitronconice⁴ (fig. 3/9,10,14—16) ; recipiente mari, pentru

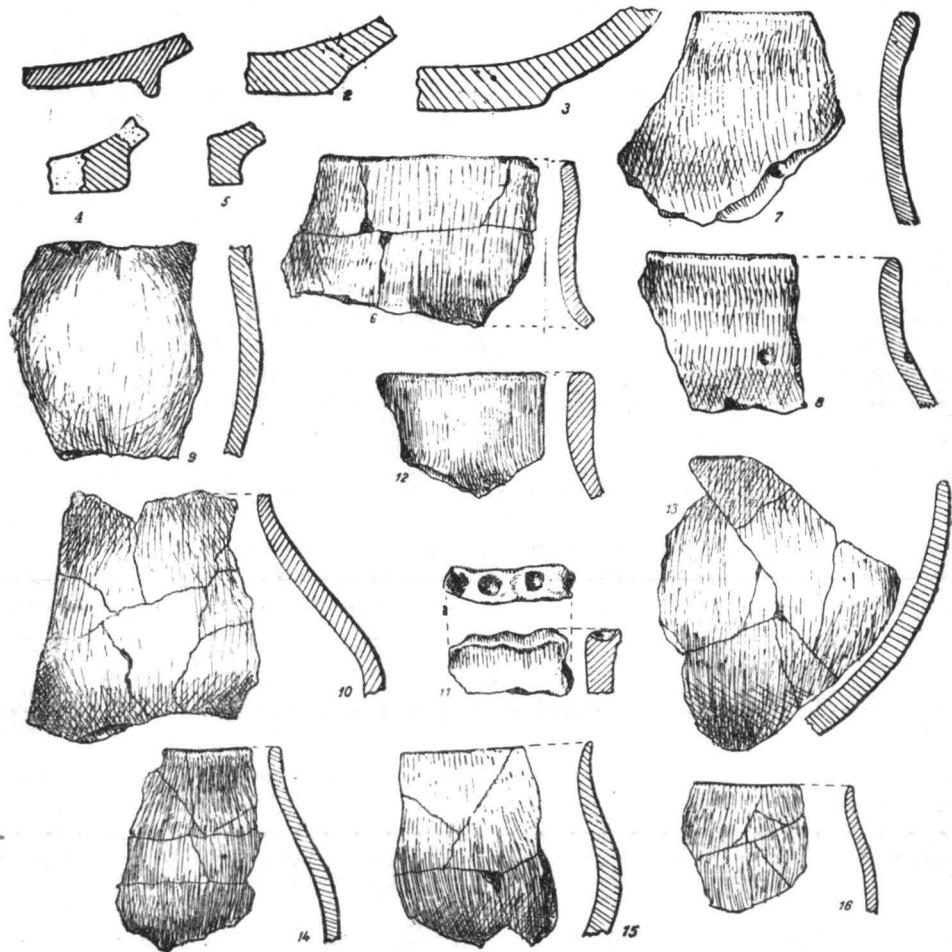

Fig. 3. — *Tlrgșor*. 1—5, funduri de vase Criș-Starčevo (1, 3, lustruite și date cu culoare roșie) ; 6—16, fragmente ceramice Criș-Starčevo (8, 12, 13, 15, 16, lustruite și cu urme de culoare roșie ; 6, 7, 9—11, 14, lustruite și date cu culoare roșie).

¹ Vl. Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, pl. 29/14 ; D. Berciu, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 3 ; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, fig. 4a, fig. 5a, h.

² Eugen Comșa, *op. cit.*, pl. II/55, 57, 58—63 ; Vl. Milojević, *Körös-Starčevo-Vinča*, pl. 19/2, 3 ; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 160, fig. 9e, fig. 10 d—e, fig. 11/1a—d, fig. 11/3b—f.

³ Vl. Milojević, *op. cit.*, fig. 11/2b—c.

⁴ Eugen Comșa, *op. cit.*, pl. II/43, 51 și 37, 38, 40 ; Draga Arandjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 159—161, fig. 5—6 și fig. 7 ; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. LVII/3—4.

provizii, cu gît cilindric, înalt¹ (fig. 3/6—8); castronaşe aproape tronconice²; cupa cu picior³ (fig. 4/1).

Unele vase erau prevăzute cu apucători semisferice⁴, mici, perforate vertical (fig. 5/1,4) sau ceva mai mari, perforate orizontal (fig. 5/9).

Decorul vaselor este îndeosebi cel plastic: adîncituri, creştături sau dantelări pe buza oalelor⁵ (fig. 3/11; 6/1—4), proeminenţe simple⁶ (fig. 5/8, 10; 6/6) sau duble⁷ (fig. 5/6, 7), şiruri de trei „coaste” ca un I între paranteze⁸, adîncituri canelate circulare⁹ (fig. 4/2), pastile alveolate¹⁰ (fig. 5/5), alveole executate cu unghia pe peretele vasului¹¹ (fig. 5/2,3).

Tot de domeniul ornamentării vaselor sînt: culoarea roşie a cărei prezenţă a fost remarcată pe unele fragmente ceramice, în general pe cele de calitate mai aleasă; lustruirea suprafeţelor vasului (această practică avînd şi scopul utilitar de a reduce porozitatea pereţilor) şi barbotina.

Inventarul ceramic mai cuprinde: un fragment de figurină antropomorfă feminină¹² (fig. 7/2), un obiect aproape cilindric, foarte slab faţetat, spart din vechime de-a lungul axei sale, cu un început de perforaţie longitudinală la un cap, celălalt fiind rupt¹³ (fig. 7/1) şi un obiect foarte corodat, aproximativ de forma şi mărimea unui ou de porumbel, a cărui întrebuinţare ne este necunoscută.

Materialul litic este compus din silexuri de cea mai variată provenienţă: silex gălbui-lăptos sau gălbui-vineţiu; cenuşiu cu puncte albe, puternic deshidratat, sau cafeniu cu slabe nuanţe roşcate. Cele mai multe piese au aspect lamelar de mărime mijlocie: lame-cuţit cu uzură pe ambele părţi (fig. 7/3), lame cu tăiş şi uzură doar pe o singură parte (fig. 7/4—8), cele mai frecvente şi mai caracteristice¹⁴, şi un rîciitor pe bot de lamă (fig. 7/9).

¹ Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, pl. V, 16 şi fig. 21; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. IV/2, LVIII/1a—1b, LIX/2.

² Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 19/2; Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, fig. 4 d—e.

³ Eugen Comşa, *op. cit.*, pl. II/50, 52, 65; Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, fig. 11/2d—g şi fig. 8d, fig. 11/3a.

⁴ Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, p. 160.

⁵ Pentru alveole pe buza vasului, cf. Milojević, *op. cit.*, pl. L9/8; Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, p. 159, fig. 2c, f şi fig. 3c şi pl. VI, 25; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. XXXII/5, XXXI, 5; pentru creştături, cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 76; pentru buze dantelate, *ibidem*, fig. 4/1, 5.

⁶ Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, pl. V, 13; Eugen Comşa, *op. cit.*, pl. II/43.

⁷ D. Berciu, *op. cit.*, fig. 4/4,9.

⁸ *Ibidem*, fig. 4/6.

⁹ Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, p. 160 şi 163; Eugen Comşa ne-a informat că asemenea decor a apărut şi pe unele fragmente Criş din Oltenia.

¹⁰ I. Kutzian, *op. cit.*, pl. III/2, 7 şi IV/2; Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, pl. V/16 şi IX/30 b.

¹¹ La Tîrşor sînt rare; Vl. Milojević, *Chronologie...*, pl. 29/2; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. III/8, XXXVII/8; Draga Arandjelović-Garaşanin, *op. cit.*, p. 159; Eugen Comşa *op. cit.*, fig. 1/1, 2.

¹² I. Kutzian, *Karös-Kult.*, pl. LXXI.

¹³ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Makriale*, III, 1957, fig. 7/14 publică un obiect asemănător, probabil sînt *phalloi*.

¹⁴ Asemenea silexuri apar des la Karanovo în Bulgaria, în straturile Ia—Ib, înmănuşate în corn de cerb spre a servi drept seceri: V. Mikov, *Култура неолита, энеолита и бронзы в България* în SA, 1, 1958, p. 48—49. Cultura Karanovo I a fost sincronizată cu Sesklo I—Starčevo—Criş (*ibidem*; cf. şi Eugen Comşa, *Despre cercetările neolitice din Bulgaria*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 475).

Fig. 4. — *Tlrgşor*. Fragmente ceramice Criş-Starčevo. 1, fragment de cupă cu picior; 2, ciob cu adâncituri canelate (2—3, lustruite şi date cu vopsea roşie).

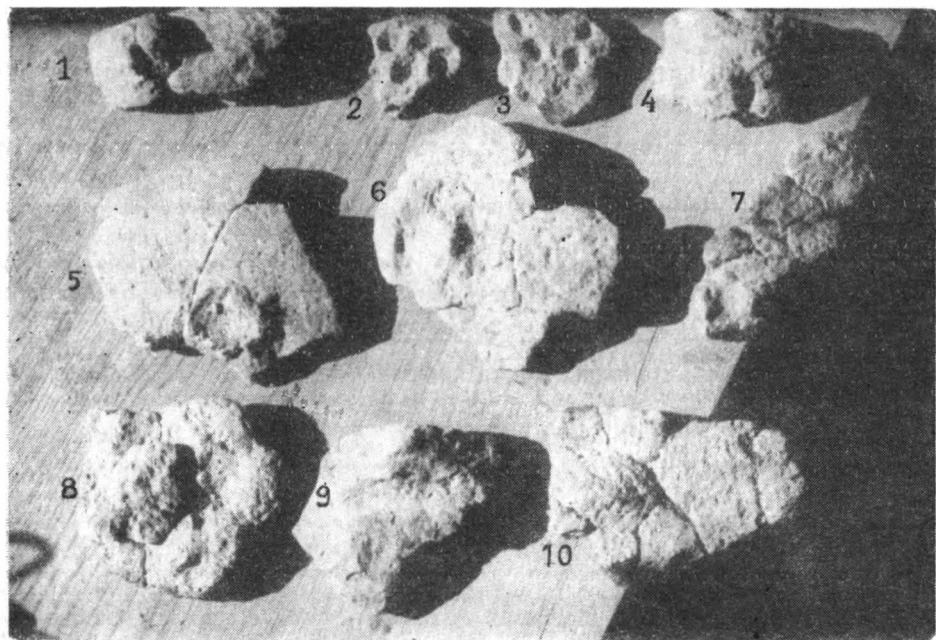
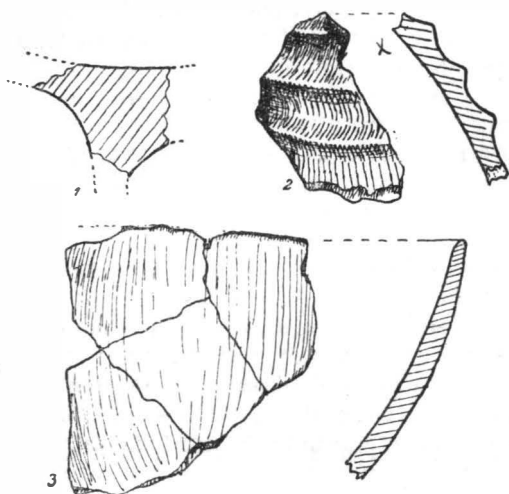

Fig. 5. — *Tlrgşor*. Fragmente ceramice Criş-Starčevo. 1, 4, 9, torţi. 8, 10, fragmente cu proeminenţe simple; 6—7, fragmente cu proeminenţe duble; 5, fragment cu pastilă alveolată; 2—3, fragmente decorate cu alveole (1, 5—6, 9, lustruite şi cu urme de culoare roşie).

Mici bulgări rotunzi de silex serveau drept percutoare pentru izbirea nucleelor (aflate și ele în săpătura noastră) din care se detașau lamele sau așchiile de cremene.

Alături de silex, este folosit și cuarțitul, din așchiile căruia s-au cioplit riciitoare mari, destul de rudimentare, care tind în genere spre un contur mai mult sau mai puțin aproximativ de trapez sau disc.

Trebuie amintit de asemenea că, în semibordeie, au fost descoperite și fragmente destul de numeroase de gresie foarte friabilă. Este de presupus că măcar unele dintre ele vor fi aparținut unor rîșnițe primitive, dezagregate de intemperii, judecînd după urmele de uzură care se constată pe o singură față a anumitor bucăți.

Stratifierea resturilor arheologice descrise mai sus a permis stabilirea cronologiei relative a culturii Criș, în raport cu celelalte culturi neolitice timpurii din Muntenia. Astfel (fig. 2b), în imediata vecinătate a semibordeiului 1, unde stratul de cultură Criș atinge maxima sa grosime (0,20m) fragmente ceramice Boian¹ au fost aflate numai spre partea superioară a stratului Criș. De asemenea, în groapa aceluiași semibordei nu a fost descoperit nici un ciob Boian, fapt care dovedește că în momentul apariției purtătorilor culturii Boian pe aceste meleaguri, complexul Criș era deja închis². În același timp, posterioritatea fazei Giulești a culturii Boian față de cultura Criș este reafirmată și de împrejurarea că într-o groapă Boian au fost găsite cioburi Criș, care nu ar fi putut pătrunde acolo, dacă anterior săpării sale nu ar fi existat prin preajmă materiale de acest fel.

Tot sub raport stratigrafic este și mai prețioasă observația că în punctul de maximă alveolare a umpluturii semibordeiului 1 Criș, în interferență cu resturi de tip Boian, dar mai ales la baza acestora, au fost descoperite foarte multe silexuri cu aspect microlitic și o dăltiță lucrată dintr-o rocă dură, verzuie³. Stadiul actual al cercetărilor ne îngăduie să presupunem că microlitele se leagă de o eventuală prezență în acest loc a culturii Dudești, singura, pînă azi, dintre culturile Munteniei, în inventarul căreia apar așchiile și uneltele microlitice din silex⁴. Așadar, în afara precizării și la sud de Oarpați a succesiunii stratigrafice Criș-Boian (de astă dată însă chiar cu începutul fazei Giulești), în concordanță cu ceea ce a stabilit Ion Nestor în Transilvania, la Leț⁵, am avea pentru prima oară indiciul stratigrafic

¹ Perfect asemănătoare ceramicii de la Bogata (care face trecerea de la faza Bolintineanu la faza Giulești): cf. Eugen Comșa, *Săpături de salvare la Bogata și Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 116—118 și fig. 1.

² Cf. pentru amănunte D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu și V. I. Teodorescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 634.

³ Cf. dăltița găsită la Dudești (v. Eugen Comșa, *Săpăturile de la Dudești*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 2/3) și cea de la Hamangia (v. D. Berciu, *Une nouvelle civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: la civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 32, fig. 4/10).

⁴ În cultura Boian, microlitele au fost folosite într-o măsură cu totul restrînsă (v. Eugen Comșa, *Rezultatele sondajelor de la Dudești...*, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 45—46). De altfel, în nivelul de interferență apar și cîteva cioburi corodate, care se apropie cel mai mult, prin factura lor, de ceramica speciei A de la Dudești (v. Eugen Comșa, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 93), iar nu de ceramica Criș sau Boian.

⁵ I. Nestor, *Raport despre sondele de la Leț-Várhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59—62.

al anteriorității culturii Oriș față de cultura Dudești, cum a postulat E. Comșa¹, pe baza elementelor tipologice și stilistice.

Materialele de la Tîrghșor, prezentate în lucrarea de față, constituie *prima dovadă certă* a prezenței triburilor culturii Oriș-Starčevo în plin centru al Munteniei. Pînă la data descoperirii lor (anul 1958), cultura Criș

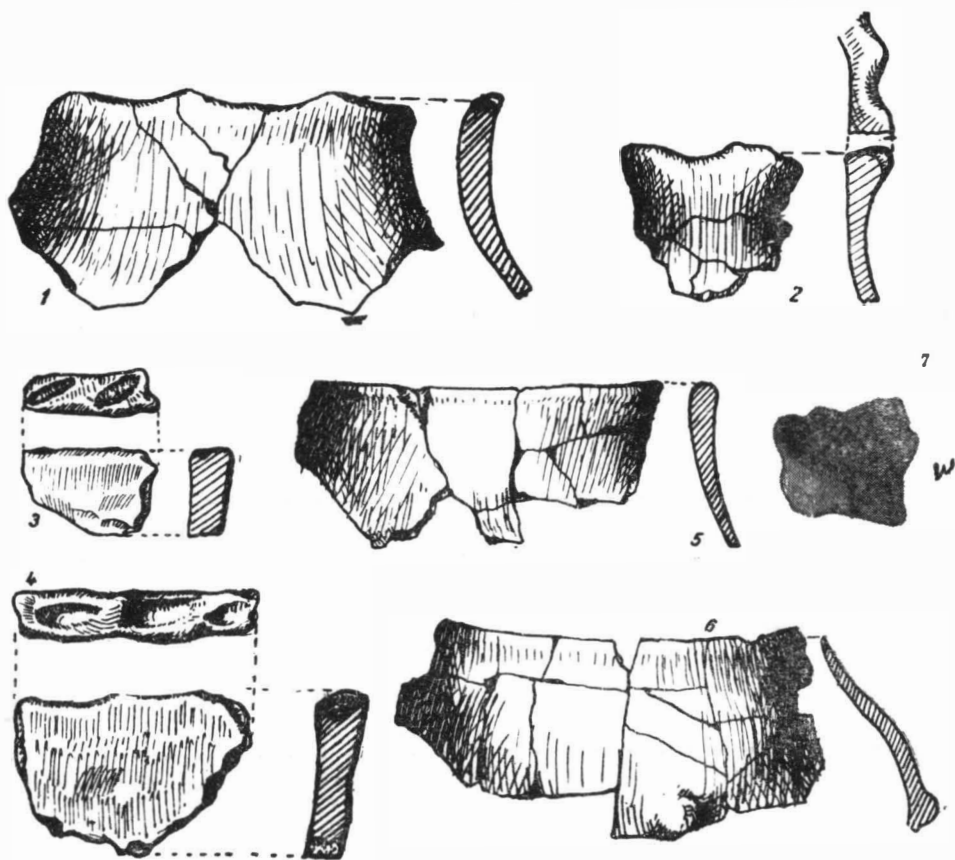

Fig. 6. — Tîrghșor. Fragmente ceramice Criș-Starčevo. 1—2, margini de vase dantelate, lustruite și cu urme de culoare roșie. 3—4, buze cu alveole; 5—6, lustruite cu urme de vopsea roșie; 6, pastă fină fără pleavă; 7, fund de vas cu amprente unei împletituri.

era documentată doar în NE acestei provincii, la Băiești², lângă Buzău, prin cercetările efectuate de Gh. Ștefan și la Cîndești³, (r. Focșani) și Bonțești⁴, aproape de Milcov, prin cele conduse de Sebastian Morintz și respectiv Gh. Bichir. Situația celor trei descoperiri, la extremitatea septen-

¹ Eugen Comșa, *La civilisation Criș ...*, p. 180—181.

² Eugen Comșa, *Despre cercetările...*, în *SCIV*, IX, 2/1958, p. 477 și nota 8.

³ *Ibidem*, și nota 7.

⁴ Gh. Bichir, *Raport asupra cercetărilor de la Bonțești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 260—262.

trional răsăriteană a Munteniei, putea însă oricând permite supoziția că ele se leagă de aria moldovenească a răspîndirii culturii Criș (unde urmele culturii în discuție fuseseră masiv documentate în ultima vreme¹), așa cum a și încheiat Gh. Bichir cu prilejul cercetărilor de la Bonțești². Totuși, Eugen

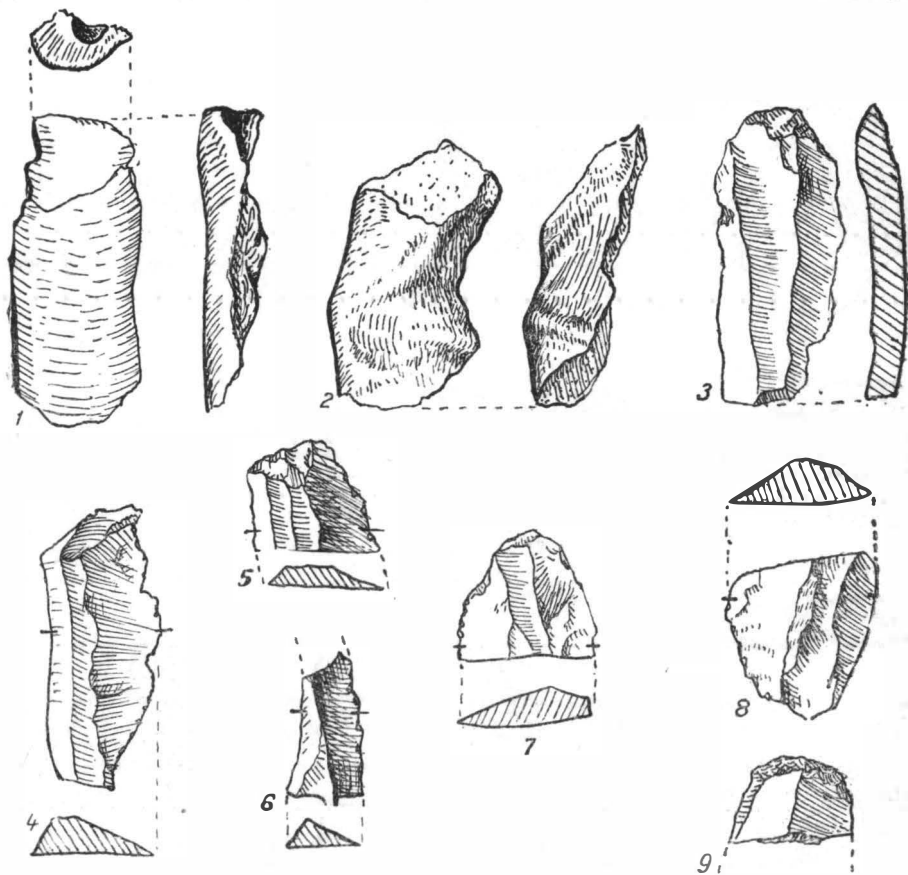

Fig. 7. — *Trgșor*. Cultura Criș-Starčevo. 1, obiect fragmentar din lut fin (phallus?); 2, fragment de figurină antropomorfă feminină (lut fin cu urme de vopsea roșie); 3, lamă de silix cu două tăișuri; 4—8, lame sau fragmente de lame cu un singur tăiș; 9, rîclitor pe bot de lamă.

Comșa preconiza încă de acum cîțiva ani posibilitatea apariției culturii Criș în toată Muntenia³, întemeindu-se pe unele elemente de acest tip din stra-

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, în *ActaArch*, 9, 1—4, 1958, p. 53—68 și Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, pl. III, pentru răspîndirea acestei culturi în Moldova.

² Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 262.

³ Eugen Comșa, *Despre cercetările...*, în *SCIV* IX, 2, 1958, p. 477.

tul inferior de la Dudești ¹ și pe descoperirile de aspect Karanovo I — Kremikovci din Bulgaria ².

Nu este mai puțin adevărat că prin săpăturile efectuate în cadrul șantierului arheologic București de către Sebastian Morintz și Gh. Cantacuzino, la începutul deceniului trecut, s-au descoperit, în punctul Mihai-Vodă, fragmente ceramice „lucrate dintr-o pastă de culoare neagră . . . , cu urme bogate de pleavă, suprafața lor fiind acoperită cu două staturi subțiri de culoare galben-roșietică” ³. Cercetătorii citați publică trei dintre aceste cioburi: primul este decorat cu adâncituri executate în peretele vasului cu degetul sau cu virful unui instrument bont ⁴, al doilea este un rest din buza și gîtul unui vas ⁵, cu un profil absolut identic unor profile descoperite pe vatra semibordeiului 1 de la Tîrgșor (fig. 6/5), al treilea este un fund masiv de vas cu soclu plin ⁶. Operînd prudent (să nu uităm că la acea dată abia fusese cunoscută cultura Criș în nordul Moldovei, iar la sud de Carpați existau doar cîteva indicii în acest sens la Verbița, în Oltenia), autorii au conchis că la Mihai Vodă este vorba de o cultură neolitică timpurie, al cărei caracter mai precis nu poate fi stabilit ⁷. Astăzi însă putem admite că și pe dealul Mihai Vodă din București au fost descoperite urmele aceleiași populații care este atestată la Tîrgșor prin vestigiile de tip Criș.

De altfel, descoperirile de acest gen încep să se înmulțească în provincia dintre Olt, Dunăre și Carpați, fie prin identificarea unor noi așezări (ca la Sărăcești ⁸, Ipotești ⁹ sau Oeptura ¹⁰), fie prin valorificarea unor materiale mai vechi care, din prudență, pînă la data descoperirilor de la Tîrgșor nu au putut fi atribuite culturii Criș (vezi *anexa* și fig. 10).

Din păcate, stadiul incipient al cercetărilor efectuate asupra acestei culturi în ținutul de la Dunăre și lipsa publicațiilor mai detaliate care să ne comunice rezultatele acestora, ne împiedică să formulăm unele concluzii care s-ar dovedi șubrede tocmai din cauza neputinței de a le fundamenta altfel decît ipotetic.

De aceea, nici nu ne putem încă îngădui să stabilim o conexiune comparativă temeinică între materialele Criș din Muntenia (de altfel destul de puține) și cele provenite din stațiunile mai intens cercetate sau mai

¹ Eugen Comșa, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 96 și 98; idem, *La civilisation Criș...*, p. 180.

² V. Mikov, *op. cit.*, în *SA*, 1, 1958, p. 48—49; cf. și Eugen Comșa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 475.

³ Sebastian Morintz și Gh. Cantacuzino, *Șantierul arheologic București. Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 338.

⁴ *Ibidem*, p. 339, fig. 9, stînga sus.

⁵ *Ibidem*, fig. 9, stînga jos.

⁶ *Ibidem*, fig. 9, dreapta.

⁷ *Ibidem*, p. 338—339 și 392.

⁸ Descoperită de M. Butoiu de la Muzeul raional Slatina (v. *anexa*, nr. 15).

⁹ Descoperită de Eugen Comșa în 1959 (v. *anexa*, nr. 13).

¹⁰ Identificarea noastră (v. *anexa*, nr. 8).

bogate din restul țării (Glăvăneștii Vechi¹, Valea Lupului², Leț³, Verbița⁴, Perieni⁵, Morești⁶).

În consecință, considerăm că este mult mai util ca în încheierile noastre să căutăm mai degrabă a evidenția aspectele caracteristice complexului nostru și să supunem discuției generale problemele lui, iar interpretările să le facem doar în măsura în care informațiile ne permit acest lucru.

Judecând după numărul răstrins al rămășițelor aflate în săpătură așezarea neolitică timpurie de cultură Criș-Starčevo de la Tirgșor a aparținut unei populații care s-a stabilit pentru scurtă vreme pe grindul din lunca piriului de azi Lezot. Așezarea, nefortificată desigur, nu se deosebește prin nimic de restul așezărilor din aceeași cultură aflătoare în zona de șes⁷ sau de cele care, în general, aparțin neoliticului timpuriu. Locuințele sînt rare, dispersate, din care motiv și depunerile arheologice sînt discontinue⁸. Tipul întîlnit la Tirgșor este semibordeiul⁹ cu o vatră în partea de NV, ca la Verbița¹⁰ și Perieni¹¹.

Pe baza lamelor de silex cu urme de întrebuințare pe o singură parte, care au folosit probabil drept seceri, a fragmentelor de rîșnițe și a resturilor de pleavă din pasta vaselor, se poate afirma că membrii comunității străvechi practicaau mai ales cultivarea primitivă¹² a plantelor în cadrul unui sedentarism parțial de scurtă durată. Creșterea vitelor se situează pe planul al doilea, nedescoperindu-se decît puține oase de rumegătoare mari și mici¹³. Sînt de presupus și pescuitul și vînătoarea, dar pentru ele nu avem încă dovezi la Tirgșor.

¹ I. Nestor, și colaboratori, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 55—56 și 59.

² *Ibidem*, p. 57—59.

³ Székely Zoltán, *Săpăturile din anul 1949 de la Leț-Varhegy (Trei Scaune)*, în *Materiale din campania de săpături arheologice din 1949*, București, 1951, p. 3—20; I. Nestor, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59—63.

⁴ Cornelii N. Mateescu, *Săpăturile de la Verbița*, în *SCIV*, III, 1952, p. 158; D. Berciu, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75—76; idem, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 85.

⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 69—75.

⁶ K. Horedt, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 292; idem, *Săpăturile de la Morești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 84—86.

⁷ Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, p. 174 și nota 10.

⁸ Ca la Verbița, de pildă v. D. Berciu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75. Poate că fenomenul trebuie pus în legătură cu un sedentarism de scurtă durată, condiționat de secătuirea terenurilor afectate cultivării plantelor; cf. Draga Arandjelović-Garașanin, *op. cit.*, p. 154.

⁹ La Verbița, bordei: (Corneliu N. Mateescu), *op. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 158 și D. Berciu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75; la Perieni, semibordei: M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 68. În cultura Starčevo din Iugoslavia, bordeiele sînt folosite doar în fazele mai vechi cf. Draga Arandjelović-Garașanin, *op. cit.*, p. 153—154.

¹⁰ Corneliu N. Mateescu, *op. cit.*, p. 158.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, p. 68; idem, *op. cit.*, în *Acta Arch.*, 9, 1—4, p. 53—68.

¹² La Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului, rîșnițele lipsesc (v. I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 22), dar se admite în genere caracterul mai mult agricol al culturii Criș-Starčevo (v. Draga Arandjelović-Garașanin, *op. cit.*, p. 167; Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, p. 175—176).

¹³ J. Banner, *Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Szeged-Lelpzig, 1942, p. 24, susține preponderența creșterii vitelor la triburile culturii Criș (Körös).

Numeroasele așchii de cremene și cuarțit, precum și percutoarele și nucleele din silex, ne obligă să admitem că uneltele se lucrau pe loc¹, probabil și cu material căpătat prin schimburi intertribale. Diversitatea speciilor de silex folosite, ca și utilizarea cuarțitului, credem că dovedesc

Fig. 8. — *Ceplura*. Ceramică Criș-Starcevo. 1, picior fragmentar de cupă; 2, 2a, fragment din fundul unui vas.

nu atât raritatea materialului de calitate superioară, cât mai ales o lipsă de orientare a neoliticilor de tip Oriș de la Tîrghșor asupra celor mai indicate surse de procurare a materiei prime. Folosirea lamelor-seceri orientează descoperirile de la Tîrghșor către lumea aspectului Karanovo I-Kremikovci din Bulgaria.

¹ V. și Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 175.

O altă îndeletnicire cunoscută aceluiași oameni este împletitul; pe un fund de vas s-au păstrat amprente unei împletituri, probabil din vegetale (fig. 6/7).

În legătură cu ceramica, subliniem că la Tirgșor predomină simțitor specia roșie lustruită (*red slipped ware*) și formele globulare, ca în faza Starčevo II (după Draga Arandjelović-Garașanin)¹ și decorul plastic în cadrul căruia se evidențiază buzele dantelate, ambele elemente apropiind încă o dată complexul nostru de cel de la Verbița². Pe de altă parte, la Tirgșor lipsește unele elemente considerate în general ca fiind dovezi ale fazei târzii (IV, după Milojević, III după Draga Arandjelović-Garașanin), a culturii Criș-Starčevo: decorul „spic de grâu”³, cel „fagure”, relieful-rile crestate, canelura propriu-zisă⁴, cupa cu picior plurilobat⁵, vasele cu patru piciorușe⁶.

Având în vedere aceste constatări, socotim că aspectul de la Tirgșor datează din treapta mijlocie a dezvoltării culturii Criș-Starčevo, adică din faza II, mai probabil II b, după periodizarea Dragăi Arandjelović-Garașanin⁷, respectiv faza III după Milojević⁸. Această concluzie deschide posibilitatea descoperirii unor etape și mai vechi ale culturii Criș-Starčevo din Muntenia.

Prezența, în plin centru al Munteniei, a unui complex cultural care prin aspectul său înclină mai mult spre vest (Verbița, Starčevo) și spre sud (Karanovo, Kremikovci) nu poate avea doar o simplă semnificație cronologică, ci și una culturală⁹.

¹ Draga Arandjelović-Garașanin, *op. cit.*, p. 160, 165—166.

² Cf. D. Berciu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 4/1—9.

³ Apariția acestui decor la Dudești (v. Eugen Comșa, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 93 și 96) nu ar fi fost posibilă dacă el nu ar data dintr-o fază târzie Criș.

⁴ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 96.

⁵ Draga Arandjelović-Garașanin, *op. cit.*, p. 166.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 70—74.

⁹ *Addenda*: La câteva luni după susținerea comunicării noastre, în toamnă, a apărut volumul D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei R.P.R., București, 1961. În partea I a lucrării (*Unele probleme ale neoliticului de la Dunărea de jos*), la capitolul III (*Neoliticul vechi*) subcapitolul I (*Cultura Criș*, p. 21—35), sînt prezentate problemele culturii care ne preocupă. Aici sînt expuse mai amănunțit și rezultatele privind cultura Criș de la Verbița, la care ne-am referit în textul comunicării noastre, fapt care ne obligă la următoarele reconsiderări:

1. Mai întîi se precizează (la p. 29, nota 3) că ceramica publicată în *Materiale*, V, 1959, p. 77, fig. 4, aparține nivelului Criș I (inferior) de la Verbița, atribuit de autor (la p. 30) perioadei Starčevo II [nu se precizează după cine, probabil după Milojević, căci referindu-se la ceramica nivelului Criș II (superior) de la Verbița, D. Berciu o datează — la p. 31 — în faza Starčevo III — Milojević, respectiv IIb (nu IIa!) — Arandjelović-Garașanin, de unde rezultă că nivelul Criș I — Verbița datează din faza Starčevo II — Milojević, respectiv IIa — Arandjelović-Garașanin]. Cum este clar acum că ceramica de la Tirgșor are cele mai multe asemănări cu cea din nivelul I (inferior) de la Verbița, trebuie să admitem că *materialele noastre cuprind și o parte (măcar ultima jumătate) din faza Starčevo IIa — Arandjelović-Garașanin respectiv II — Milojević*. Pentru o asemenea clasare a Crișului de la Tirgșor pledează și faptul că în nivelul II (superior) de la Verbița apar multe vase făcute dintr-o pastă fără pleavă (v. la p. 30), pe cînd la Tirgșor pasta fără pleavă este o raritate, ca și prezența, în același nivel II, doar a locuințelor de suprafață. Cum însă la Tirgșor sînt și câteva elemente mai târzii (forme, tehnici, decor) decît faza II — Milojević, rămîne stabilit că *locuirea Criș de aici a dăinuit pînă la*

ANEXA CU DESCOPERIRILE DE TIP CRIȘ-STARČEVO DIN MUNTENIA (ÎN ORDINE TOPOGRAFICĂ)

1. Bonfești I, r. Focșani, reg. Galați.

De pe terasa numită „Pe Jitie”, din dreapta văii Mera, Muzeul de antichități din Iași, a recuperat prin periegezele din 1954 mai multe fragmente ceramice atribuite, cu rezerve, culturii Criș¹. În anul 1956, sondajele efectuate de către Gh. Bichir în acest punct au

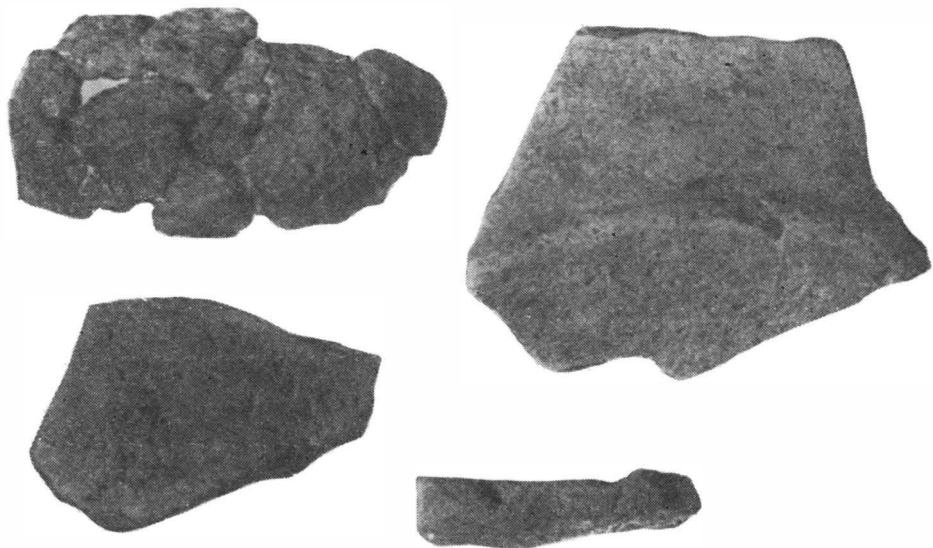

Fig. 9. — *Budureasca* 1. Ceramică Criș-Starčevo. 1, 4, lustruite și cu culoare roșie; 2, 3, nelustruite.

confirmat existența vestigiilor Criș, aflate în strat și în două gropi. S-au descoperit cu acest prilej resturile unei locuințe de suprafață, unelte de platră (un toporaș plat, trapezoidal din argilit, piese din obsidiană, sillex sau gresie silicioasă), două fusaiole rotunde, apla-

Inceputul fazei III — Milojević, respectiv I Ib-Arandjelović-Garašanin, în lăuntru cărora însă nu pătrunde adânc (probabil nu depășește mijlocul fazei).

Multe analogii pentru ceramica Criș de la Tirgșor se întâlnesc la cea din stratul I de la Sălcuța (v. D. Berciu, *op. cit.*, p. 186—188, fig. 44, 45, 46, *passim*), care datează probabil din faza Starčevo II — Milojević. (Autorul spune, la p. 29, că „fragmentele descoperite în stratul I de la Sălcuța... sînt similare celor din nivelul Starčevo-Criș I de la Verbița”. La fel și la p. 189. La p. 39 însă, notează că „la Alma... s-au găsit fragmente ceramice similare celor de la Sălcuța și celor din nivelul II de la Verbița”, de unde ar putea reieși că stratul I de la Sălcuța este contemporan nivelului II de la Verbița).

2. În aceeași lucrare, la p. 34 și 185, D. Berciu apreciază că aspectul Criș din Oltenia se apropie mai mult de varianta Starčevo decît de cea Criș (Körös), observație *întru totul justă*, pe care am făcut-o și noi în prezenta comunicare, în legătură cu materialele de la Tirgșor.

3. Referitor la economia de bază a culturii Criș, se aduce un punct de vedere mai îngăduitor (D. Berciu, *op. cit.*, p. 35), conform căruia, în funcție de condițiile locale, triburile Criș puteau dezvolta cu precădere sau cultivarea plantelor sau creșterea animalelor domestice, fapt pe care lipsa rîșnițelor de la Glăvănești Vechi și Valea Lupului pare să-l probeze.

¹ N. Zaharia, *Cercetările de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 897, nota 1 și p. 910.

tizate și fragmente ceramice cu pleavă în pastă, decorate mai ales prin impresiuni (simple sau în formă de „spic” ori „fagure”), incizii („câpriori” sau „rețea”) și brile crestate și gurguie. Se folosește barbotina organizată. Sînt documentate canelurile (pe un picior de cupă) și cupele cu profilul potirului în formă de „L” și cu picior lobat. Așezarea de „Pe Jitie” este datată în faza mai tîrzie a culturii Criș¹. Materialul se află în depozitul M.N.A.

2. *Bonțești II*, r. Focșani, reg. Galați.

Cu prilejul săpăturilor efectuate în 1956 la Bonțești, din partea de NV a platoului numit „La Nucșori” s-au adunat mai multe fragmente ceramice Criș². Inedite, în depozitul MNA.

3. *Cîndești*, r. Focșani, reg. Galați.

S-au executat sondeaje într-o așezare Criș din acest sat. Rezultatele inedite. Materialul în depozitul MNA³.

4. *Băiești*, com. Aldeni, r. Buzău, reg. Ploiești.

În anul 1942, a fost descoperit la marginea de SV a satului un picior cilindric, gol în interior, care provine dintr-un vas Criș. Pista conține pleavă. Informații verbale Gh. Ștefan și Eugen Comșa. Inedit, în depozitul MNA⁴.

5. *Gherăseni*, r. Buzău, reg. Ploiești.

În anul 1961, prin săpăturile arheologice întreprinse de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. în necropola prefeudală din secolele III—IV e.n. din punctul numit „Lacul Frîncului”, s-a descoperit un vas fragmentar care zăcea la mică adîncime (0,57 m), aproape complet dezagregat de acizii solului, din care cauză nici nu a mai putut fi reconstituit. Vasul avea un contur piriform, fund masiv și gît scurt, cilindric. Lutul său este fin, foarte slab nisipos, aproape fără pleavă. Miezul peretelui este negru, iar straturile superficiale, date cu un slip fin, gălbui, sînt acoperite cu o culoare roșie-vișinie, lustruită. Pe linia de maximă curbură a plîntecului s-a păstrat o apucătoare semisferică, perforată vertical. Măsurat *in situ*, vasul era înalt de 13—14 cm, larg la plîntec de 16 cm, la gură de 6—7 cm, iar la soclu de 7,5 cm. Grosimea pereților: 0,6—0,7 cm; grosimea fundului: 2,2 cm. Datează probabil dintr-o perioadă mijlocie Criș-Starčevo⁵. Materialul în depozitul Muzeului regional de istorie, [Ploiești.

6. *Budureasca I*, com. Vadu Săpat, r. Mizil, reg. Ploiești.

Tot în anul 1961, cu prilejul săpăturilor de salvare întreprinse de Muzeul regional de istorie din Ploiești în punctul *Budureasca I* din valea Budureasca (la circa 4 km NV de sat, așezare prefeudală din secolele VI—VII e.n.), au fost descoperite, la baza tuturor depunerilor arheologice, într-un strat de lehm-loess, mai multe cioburi Criș-Starčevo (fig. 9) și un fragment de topor plat. Ceramica prezintă în genere forme globulare sau ușor piriforme, iar lutul vaselor conține pleavă. Pereții sînt subțiri (0,5—1,0 cm) cu miezul negru și fețele (date cîteodată cu barbotină fină) cărămidii sau gălbui-roșcate. Pe mal

¹ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 259—262, 263 și fig. 7/1—4 și 8/1—9; Eugen Comșa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 477; idem, *La civilisation Criș...* pl. III/89.

² Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 259, 263; Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, pl. III/90.

³ Eugen Comșa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 477; idem, *La civilisation Criș...*, pl. III/91.

⁴ Idem, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 477; idem, *La civilisation Criș...*, pl. III/92.

⁵ Gh. Diaconu și Victor Teodorescu, *Săpăturile arheologice de la Gherăseni*, în *Materiale*, XI (în pregătire).

multe fragmente (printre care și o buză împodobită cu adîncituri) (fig. 9/1,2) apare culoarea roșie, lustruită (*red slipped ware*). Se pare că vestigiile de aici sînt mai vechi decît cele descoperite la Tîrgșor sau cel mult contemporane. Materialul în depozitul Muzeului regional de istorie din Ploiești.

7. *Fîntînele*, com. Fîntînele, r. Mizil, reg. Ploiești.

Cu prilejul cercetărilor arheologice de suprafață din 1961, efectuate în cadrul *Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român* a Academiei R.P.R., am descoperit, la marginea de NV a satului, în punctul numit „Pe vîlcele”, mai multe fragmente ceramice Criș. Cele mai numeroase au amestec de pleavă în pastă, miezul fiind negru, iar straturile superficiale cărămizii. Pe un fragment, se pot observa adîncituri făcute cu unghia; altele, mai rare, au pasta mai fină, cu pleavă mai măruntă și mai puțină și cleodată cu un foarte mic procent de nisip fin, miezul lor fiind tot negru, iar suprafețele gălbui-roșcate (corodate), ca la specia roșie (*red ware*) de la Tîrgșor, cu care sînt probabil contemporane. Materialul inedit, în Muzeul regional de istorie din Ploiești.

8. *Ceptura*, r. Mizil, reg. Ploiești.

Cu prilejul aceluiași cercetări, am identificat într-o colecție din Ceptura de jos două fragmente de vase Criș. După informațiile căpătate de la Gh. Rădulescu, păstrătorul colecției, piesele au fost descoperite prin anii 1932—1933, de către un localnic, într-un punct necunoscut din Ceptura de sus. Primul fragment e un picior de cupă, ușor tronconic, gol în interior (fig. 8/1), cu înălțimea (păstrată) de 7,5 cm cu diametrul maxim de 9,6 cm, lucrat destul de grosolan din lut amestecat cu pleavă, negru la miez și roșu-cărămiziu la suprafețe. Este puternic corodat și fără urme de lustru sau decor. Al doilea fragment (fig. 8/2) provine dintr-un vas mare, cu pereții groși de 1,8 cm și fund cu soclu plin (grosimea totală a fundului 3,7 cm), lucrat din pastă cu mai puțină pleavă și dat cu barbotină. Datorită arderii, jumătatea exterioară a grosimii fragmentului este roșie-cărămizie, iar jumătatea interioară este neagră. Ambele fragmente datează probabil dintr-o perioadă mai tîrzie a culturii Criș. Materialul se păstrează în localul bisericii din Ceptura de jos, com. Ceptura. Deși teritoriul comunei a fost intens cercetat, punctul descoperirii celor două fragmente nu a fost identificat.

9. *Tîrgșorul Vechi*, r. și reg. Ploiești.

Pentru descoperirile din 1958¹, vezi lucrarea de față. Un nou semibordei Criș (nr. 3), tot de formă ovală, a apărut în campania de săpături din anul 1961². Materialele în depozitul Muzeului regional de istorie din Ploiești.

10. *Bulimanu*, r. Răcari, reg. București.

Dinu V. Rosetti ne-a informat că prin anii 1936—1937 a descoperit mai multe fragmente ceramice cu pleavă, pe care le atribuie, cu probabilitate, culturii Criș.

11. *București — Dealul Mihai Vodă*

În cadrul șantierului arheologic București, săpăturile executate pe dealul Mihai Vodă (terasa primară din dreapta Dîmboviței) au scos la iveală, dintr-un strat de loess, mai multe fragmente ceramice din pastă cu pleavă, negre la miez, cu fețele galben-roșiatice,

¹ Comunicate sumar în raportul citat din *Materiale*, VII, p. 633—635, 643. Importanța deosebită a descoperirii a făcut ca punctul Criș de la Tîrgșor să fie cartat și în tratatul de *Istoria României*, I, București, 1960, pl. VI, fiind amintit și de Eugen Comșa, *La civilisation Criș...*, p. 180 și pl. III/93.

² Gh. Diaconu, N. Constantinescu și Victor I. Teodorescu, *Șantierul arheologic Tîrgșor*, în *Materiale*, XI (în pregătire). Resturi bogate Criș-Starčevo au apărut și pe malul drept (vestic) al Leotului, în sectorul D (săpături 1963).

atribuite, în mare, neoliticului timpuriu¹. Noi le atribuim culturii Criș², idee la care au subscris și descoperitorii.

12. *Bănești*, r. Domnești, reg. București.

În anul 1957, s-au descoperit în vatra satului mai multe fragmente ceramice Criș. Informații Gh. Bichir și Eugen Comșa. Inedite, în depozitul MNA.

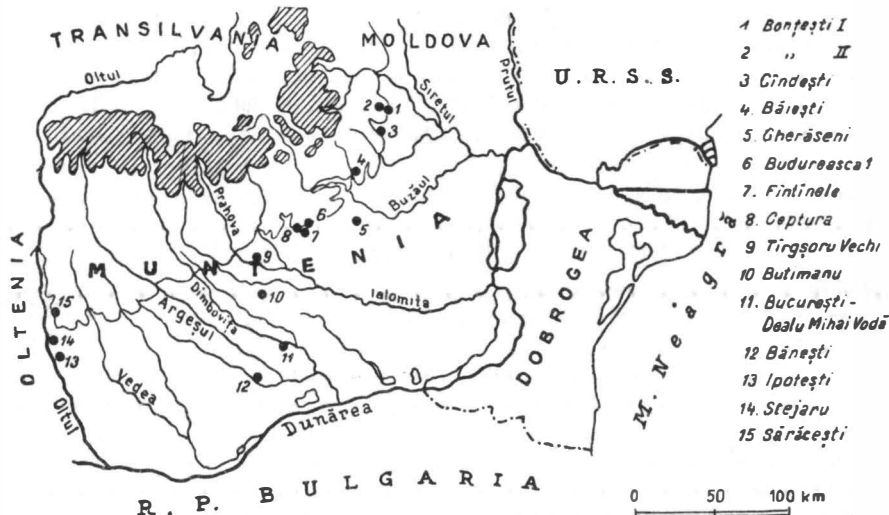

Fig. 10. — Harta descoperirilor Criș-Starčevo din Muntenia.

13. *Ipotești*, com. Coteana, r. Slatina, reg. Argeș.

Cercetătorul Eugen Comșa ne-a informat că prin periegezele pe care le-a efectuat în anul 1959 a descoperit pe terasa primară, estică, a Oltului, fragmente ceramice Criș. Inedite în depozitul MNA.

14. *Stejaru*, r. Slatina, reg. Argeș.

Tot cercetătorul Eugen Comșa ne-a informat că în același an a identificat un punct Criș în raza acestui sat. Materialul inedit în depozitul MNA.

15. *Sărăcești*, com. Cireașov, r. Slatina, reg. Argeș.

În vara anului 1959, s-a descoperit în raza satului *Sărăcești* o bogată așezare Criș, amenințată de distrugere. Din același punct s-au cules materiale și în anii 1960–1961. Împreună cu descoperitorul, am trecut prin mână materialele în vara anului 1961. O parte din ele se apropie de ceramica descoperită la Tîrgșor (specia roșie — *red ware*), cu unele profile aproape identice sau chiar identice celor de la Tîrgșor (vezi, de pildă, fig. 6/5); apar însă și elemente deosebite: profile mai evoluate, brile alveolate sau crestate, barbotina grosolană. Probabil că în așezarea de la *Sărăcești* există două nivele de locuire. Informații de la M. Butoiu. Materialul, inedit, în Muzeul raional din Slatina³.

VICTOR TEODORESCU

¹ Sebastian Morintz și Gh. Cantacuzino, *Șantierul arheologic București, Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 337–339, 392 și fig. 9.

² V. *supra*, p. 261.

³ Așezarea este amintită de D. Berciu, *Cultura Criș*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 38–40 și pl. VI, unde descoperirea este cartată sub numele de Cireașov.

КУЛЬТУРА КРИШ В ЦЕНТРЕ МУНТЕНИИ

(В свете археологических раскопок в Тыргшорул Веке)

РЕЗЮМЕ

В ходе археологических раскопок в Тыргшорул Веке (9 км на юго-запад от г. Плоешти) летом 1958 г. были открыты в центральной Мунтении первые *достоверные* следы культуры Криш-Старчево. С тех пор документация этой культуры обогатилась материалами, добытыми как в самом Тыргшорул Веке, так и во многих других местах этой провинции.

Поселение типа Криш-Старчево из Тыргшорул Веке состоит из разросшихся полуземлянок (до настоящего времени были вскрыты три), слегка углубленных в землю, неправильной овальной формы и различных размеров.

Лучше других сохранилась полуземлянка № 1. В ее северо-западном углу была обнаружена круглая яма-очаг, шириной в 0,42 м, выкопанная на глубину 7—8 см от уровня земляного пола. Снаружи жилища были найдены три небольших круглых углубления, на которые вероятно опирались подпорки, поддерживавшие возможно крышу типа «шалаша». Хотя жилище пострадало от пожара, остатки самана не были обнаружены.

Инвентарь полуземлянок содержит многочисленные фрагменты керамики, нуклеусы, отщепы и орудия из кремня и кварцита, пробойники, фрагменты зернотёрск, кости животных (крупные и мелкие жвачные).

Предметы из кремня были сделаны на поселении. Они представлены пластинками средней величины. Кварцит использовался только для изготовления больших рудиментарных скребков, дисковидной или трапециевидной формы.

Фрагменты *керамики* представляют собой элементы, общие для керамики, распространенной в огромном ареале культуры Старчево-Криш-Кремиковцы. Глина, из которой делались сосуды, содержит мякину (и только в 2—3 случаях мелкий песок). На изломе черепков внутренняя часть имеет черный цвет, а верхние слои — красноватые, слегка желтоватые — получились благодаря применению слоя барботина или, чаще, высококачественного теста красного цвета. Очень часто встречаются лощеные сосуды. Роспись отсутствует (из-за коррозии?).

Стратиграфия была установлена на участке полуземлянки № 1. В яме этой полуземлянки были найдены только черепки керамики типа Криш-Старчево. Над остатками культуры Криш расположен смешанный горизонт Криш-Боян (фаза Джулешть, ранний этап Гряка, начальный облик Богата, согласно периодизации Еуджена Комши = Боян II а, по Д. Берчу) с многочисленными микролитами, которые (как и несколько черепков) могли бы принадлежать культуре Дудешть (Винча

В₁). Над смешанным слоем находятся многочисленные остатки культуры Боян (вышеупомянутые фаза, этап и облик), в большей своей части разрушенные в феодальную эпоху. (К этим наблюдениям следует добавить, что в одной из ям, относящихся к культуре Боян, расположенной в непосредственной близости к полуземлянке № 1, были найдены многочисленные черепки культуры Криш). Таким образом, и для Мунтении подтверждается установленная для Трансильвании последовательность Криш—Боян и последовательность Криш—Дудешть.

Скудность и прерывистый характер отложений Криш-Старчево в Тыргшорул Веке указывают на то, что носители этой культуры осели здесь на короткое время. Редкие жилища, принадлежащие (как и в более древних фазах культуры Старчево в Югославии) к типу полуземлянок, имеют в северо-западной части очаг, как и полуземлянки в Вербице и Периень (РНР). Жители в течение своего краткого пребывания в данной области занимались главным образом примитивным земледелием (о чем свидетельствуют мякина в тесте сосудов, фрагменты зернотерск, кремневые пластины с односторонним лезвием, как в горизонте Караново I-Кремиковцы в Болгарии). Разведение животных стояло на втором плане. Кремень, довольно плохого качества, обрабатывался на месте. Было известно и плетение, по-видимому из растительных волокон.

Керамика отличается развитым характером. Преобладает красная лощеная керамика (red slipped ware) и круглые формы, как в фазе Старчево II (по Драге Аранджелович-Гарашанину), а также пластические украшения (особенно венчик, украшенный углублениями), как в Вербице (I горизонт Криш). Отсутствуют, однако, узоры в виде «колеса» и «пчелиных сот», рельефные насечки, собственно каннелюры, кубки на многолопастной ножке, сосуды на четырех ножках — элементы, рассматриваемые вообще как доказательства поздней фазы (IV, по Милойчичу; III, по Драге Аранджелович-Гарашанину) культуры Криш-Старчево. По этим соображениям автор датирует культурный облик из Тыргшорул Века средним периодом культуры Криш-Старчево-серединной фазы II а до, самое позднее, середины фазы II б, согласно периодизации Драги Аранджелович-Гарашанин, либо соответствующими этапами фаз II—III, по периодизации Милойчича.

Аналогии с западом (Вербица, Старчево) и югом (Караново I, Кремиковцы) имеют не только хронологическое, но и культурное значение. Племена на Нижнем Дунае, находившиеся в тесном родстве, обусловили передачу некоторых восточно-средиземноморских материальных и культурных элементов, продвинувшихся на Балканский полуостров далее к северу и востоку.

В Приложении перечислены 15 пунктов типа Криш-Старчево, известных в Мунтении до 1961 г. (рис. 10). Почти все материалы не были опубликованы до сих пор. Большинство поселений относится к тому же времени, что и Тыргшорул Века: Герэсен, Будуряска 1 (начало которой возможно относится к более раннему этапу), Фынтынеле, Бухарест-Дялул Михай Водэ, частично Сарэчешть (которая проникает гораздо глубже в фазу II б, по Аранджелович-Гарашанину).

Другие поселения либо относятся к более позднему времени (Бонцешть I, Бзешть, Чептура), либо не могут еще быть датированы из-за недостаточности существующего материала.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1.—*Тырешор*. Общий план поселения; а, предполагаемый ареал обитания типа Криш-Старчево; 1, 2, 3, полуземлянки типа Криш-Старчево; в, разведочные траншеи.

Рис. 2. — *Тырешор*. Полуземлянка № 1 типа Криш. а, план; 1, 2, 3, ямы от кольев; в, очаг; в, разрез; I, слой пахотной земли; II, средневековый слой; III, слой Боян (начало фазы Джулешть); IV, смешанный слой с микролитами типа Боян-Дудешть-Криш, V, земля, заполняющая землянку, принадлежащую к культуре Криш; в, очаг.

Рис. 3. — *Тырешор*. 1—5, донья сосудов Криш-Старчево (1, 3 лощеные и покрытые красной краской); 6—16, фрагменты керамики Криш-Старчево (8, 12, 13, 15, 16, лощеные и со следами красной краски; 6, 7, 9—11, 14, лощеные и покрытые красной краской).

Рис. 4. — *Тырешор*. Фрагменты керамики Криш-Старчево. 1, фрагмент кубка на ножке; 2, черепок с углублениями в виде каннелюр (2—3, лощеные и покрытые красной краской).

Рис. 5. — *Тырешор*. Фрагменты керамики Криш-Старчево. 1, 4, 9, ручки; 8, 10, фрагменты с простыми выступами; 6—7, фрагменты с двойными выступами; 5, фрагменты с ячеистой выпуклостью; 2—3, фрагменты с ячейками (1, 5—6, 9, лощеные и со следами красной краски).

Рис. 6. — *Тырешор*. Фрагменты Криш-Старчево. 1—2, края сосудов — украшенные углублениями, лощеные и со следами красной краски; 3—4, венчики с ячейками; 5—6, лощеные со следами красной краски; 6, высококачественное тесто без мякины; 7, дно сосуда с отпечатками плетеньки.

Рис. 7. — *Тырешор*. Культура Криш-Старчево. 1, предмет в фрагментарном состоянии, сделанный из высококачественной глины (фаллус?); 2, фрагмент антропоморфной женской статуэтки (высококачественная глина со следами красной краски); 3, кремневая пластина с двухсторонним лезвием; 4—8, пластины или фрагменты пластин с односторонним лезвием; 9, скребок на верхней части пластины.

Рис. 8. — *Чептура*. Керамика Криш-Старчево. 1, фрагментарная ножка от кубка; 2—2а, фрагмент дна сосуда.

Рис. 9. — *Будурыска I*. Керамика Криш-Старчево. 1, 4, лощеные и покрытые красной краской; 3, 4, нелощенные.

Рис. 10. — Карта находок типа Криш-Старчево в Мунтении.

LA CIVILISATION ORIȘ DANS LA VALACHIE CENTRALE

(À la lumière des fouilles archéologiques de Tirgșorul Vechi)

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques entreprises à Tirgșorul Vechi, localité située à 9 km au sud-ouest de la ville de Ploiești, ont entraîné la découverte, au cours de l'été 1958, et pour la première fois d'une façon sûre et certaine au cœur de la Valachie de vestiges de la civilisation Criș-Stârcevo. Depuis lors les objets attestant la présence de cette civilisation se sont

multipliés, aussi bien dans les limites de l'établissement de Tirgşorul Vechi que dans maints autres points de cette province.

La *station* du type Criş-Starčevo de Tirgşorul Vechi consiste en huttes en partie souterraines, disséminées (on en connaît trois jusqu'ici), dont le fond se trouve à faible profondeur du sol, de forme ovale irrégulière et de dimensions variables.

La hute n° 1 est mieux conservée. Dans son coin nord-ouest on a retrouvé une fosse servant de foyer, circulaire, large de 42 cm et profonde de 7 à 8 cm sous le niveau d'un plancher rudimentaire. A l'extérieur de cette demeure, on a observé trois petits cuveaux circulaires où reposaient probablement les poteaux soutenant un toit éventuel du type *surlă* (chaumine). Bien que la cabane ait été incendiée, on n'a pas trouvé de trace de bousillage.

L'*inventaire des huttes partiellement souterraines* comprend des fragments de céramique, des nucléus, éclats et outils en silex et en quartzite, des precuteurs, des débris de meule, des os d'animaux (grands et petits ruminants).

Les objets en silex ont été exécutés sur place. Ils ont un aspect lamellaire de moyenne dimension. Le quartzite n'a servi qu'à confectionner de grands racloirs, rudimentaires, discoïdaux ou trapézoïdaux.

La *céramique*, réduite à des tessons, accuse les éléments généralement communs à la céramique de la vaste aire culturelle Starčevo-Criş-Kremikovci. La terre dont sont faits les vases renferme de la balc (du sable fin dans 2 ou 3 cas seulement). La partie intérieure de la cassure des tessons est noire et les couches superficielles rougeâtres, jaune pâle, grâce à l'application d'une couche de barbotine ou, plus fréquemment, d'une matière ténue de couleur rouge. Les tessons sont très souvent lustrés. La peinture fait défaut (peut-être par suite de la corrosion).

La *stratigraphie* a pu être déterminée dans la zone de la hutte à demi souterraine n° 1. Sa fosse n'a livré que des tessons Criş-Starčevo. Au-dessus des restes Criş il y a un niveau d'interférence Criş-Boian (phase Giuleşti, époque précoce Greca, aspect initial Bogata, d'après la périodisation de E. Comşa = Boian IIa, d'après D. Berciu), renfermant de nombreux microlithes qui (de même que quelques tessons) pourraient appartenir à la civilisation de Dudeşti (Vinča B.). Au-dessus du niveau d'interférence se trouvent des vestiges, assez abondants, Boian (phase, étape et aspect d'jà mentionnés) détruits pour la plupart par suite d'une coupe faite au moyen âge. Il faut ajouter à ces constatations qu'on a recueilli dans une fosse Boian, située dans le voisinage immédiat de la hutte partiellement souterraine n° 1, beaucoup de tessons du type Criş. La succession Criş-Boian, constatée en Transylvanie, tout comme celle Criş-Dudeşti, est donc confirmée maintenant en Valachie aussi.

La pauvreté et la discontinuité des dépôts Criş-Starčevo trouvés à Tirgşorul Vechi dénotent que l'homme de cette civilisation s'y est installé pour un court laps de temps. Les rares habitations sont du type des huttes partiellement souterraines, tout comme aux phases plus anciennes Starčevo de Yougoslavie, avec leur foyer au nord-ouest tout comme à Verbiţa et à Perieni (R. P. Roumaine). On pratiquait surtout l'agri-

culture primitive (à preuve la bale présente dans la pâte des vases, les débris de meules, les lamelles en silex à tranchant d'un seul côté, comme dans le niveau Karanovo I—Kremikovci en Bulgarie), la vie sédentaire qu'on y menait étant de faible durée. L'élevage se situe au second plan. Le silex était travaillé sur place, les blocs utilisés ne provenant pas des sources les plus indiquées. On connaissait aussi l'art de tresser, probablement des fibres végétales.

La céramique est évoluée. L'espèce rouge lustrée (*red slipped ware*) prédomine, ainsi que les formes globulaires, tout comme dans la phase Starčevo II (selon Draga Arandjelović—Garašanin) et le décor plastique (les rebords « dentelés » surtout) comme à Verbița (niveau I Oriș). Manquent toutefois le décor dit « épi de blé », en « rayons de miel », les reliefs encochés, la cannelure proprement dite, la coupe à pied polylobé les vases à 4 petits pieds, éléments considérés en général comme des preuves de la phase tardive (IV selon Milojević, III selon Draga Arandjelović—Garašanin) de la civilisation Oriș-Starčevo. Ces considérations permettent à l'auteur de dater l'aspect de Tirgșorul Vechi au stade moyen de la civilisation Oriș-Starčevo vers le milieu de la phase IIa, tout au plus jusqu'au milieu de la phase IIb d'après la périodisation proposée par Draga Arandjelović—Garašanin, les étapes respectives correspondant aux phases II—III de la périodisation de Milojević.

Les analogies avec l'ouest (Verbița, Starčevo) et le sud (Karanovo, Kremikovci) n'ont pas seulement une signification chronologique, mais une culturelle aussi. Les tribus étroitement apparentées entre elles du bassin du Bas-Danube ont conditionné la transmission plus loin, vers le nord et l'est, d'éléments matériels et culturels est-méditerranéens, arrivés dans la Péninsule des Balkans.

En annexe sont présentés les 15 points Oriș-Starčevo connus jusqu'en 1961 en Valachie. Leurs matériaux sont presque tous inédits. La plupart des établissements sont contemporains de Tirgșorul Vechi : Gherăseni, Budureasca 1 (peut-être à partir d'une étape plus précoce), Fintinele, Bucarest-Colline de Mihai Vodă, partiellement Sărăcești (qui pénètre beaucoup plus profondément dans la phase IIb, d'après Arandjelović—Garašanin). Quant aux autres, ils sont soit plus tardifs (Bonțești I, Băiești, Opetura), soit impossibles à dater pour le moment, à cause du trop petit nombre des pièces existantes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tirgșor. Plan général de l'établissement. a, aire probable de l'habitat Criș-Starčevo ; 1, 2, 3, huttes en partie souterraines Criș-Starčevo ; b, tranchées archéologiques.

Fig. 2. — Tirgșor. Hutte Criș à demi souterraine n° 1 : a, plan ; 1, 2, 3, trous de poteau ; v, foyer ; b, section : I, couche de terre arable ; II, couche médiévale ; III, couche Bolan (début de la phase Giulești) ; IV, niveau d'interférence à microlithes, Bolan-Dudești-Criș ; V, contenu comblant la hutte appartenant à la civilisation Criș ; v, foyer.

Fig. 3. — Tirgșor. 1—5, fonds de vases Criș-Starčevo (1, 3 lustrés et colorés en rouge) ; 6—16, tessons de céramique Criș-Starčevo (8, 12, 13, 15, 16 lustrés et présentant des traces de couleur rouge ; 6, 7, 9—11, 14 lustrés et colorés en rouge).

Fig. 4. — Tirgșor. Fragments céramiques Criș-Starčevo. 1, fragment de coupe à pied ; 2, tesson portant des sillons cannelés (2, 3, lustrés et peints en rouge).

Fig. 5. — *Tlrgșor*. Fragments céramiques Criș-Starčevo, 1, 4, 9, anses; 8, 10, fragments à proéminences simples; 6—7 fragments à proéminences doubles; 5, fragment à pastille alvéolée; 2—3, fragments décorés d'alvéoles (1, 5—6, 9, lustrés et portant des traces de couleur rouge).

Fig. 6. — *Tlrgșor*. Fragments céramiques Criș-Starčevo. 1—2, rebords de vases dentelés, lustrés et présentant des traces de couleur rouge; 3—4, embouchures à alvéoles; 5—6, lustrés, avec des traces de couleur rouge; 6, pâte fine dépourvue de balle; 7, fond de vase portant l'empreinte d'une tresse.

Fig. 7. — *Tlrgșor*. Civilisation Criș-Starčevo. 1, fragment d'un objet en terre glaise fine (phallus?); 2, fragment d'une figurine anthropomorphe féminine (terre glaise fine ayant des traces de peinture rouge); 3, lame de silex à deux tranchants; 4—8, lames ou fragments de lames à un seul tranchant; 9, racloir sur le renflement d'une lame.

Fig. 8. — *Ceptura*. Céramique Criș-Starčevo. 1, débris d'un pied de coupe; 2, 2a, fragment d'un fond de vase.

Fig. 9. — *Budureasca 1*. Céramique Criș-Starčevo. 1, 4, lustrés et colorés en rouge; 2, 3, sans lustre.

Fig. 10. — Carte des découvertes Criș-Starčevo en Valachie.